

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№2/2026, 505-517

ПЕДАГОГИКА

УДК: 811.512.154:37.02

DOI: [10.52754/16948610_2026_2_37](https://doi.org/10.52754/16948610_2026_2_37)

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ САЛЫШТЫРЫП ОКУТУУ
(А1, А2 ДЕНГЭЭЛИ)**

**КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК КАК ВТОРОЙ: СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
(УРОВНИ А1, А2)**

**KYRGYZ AS A SECOND LANGUAGE: COMPARATIVE TEACHING
(A1–A2 LEVELS)**

Чотикеева Канышай Шариповна

Чотикеева Канышай Шариповна

Chotikeeva Kanyshai Sharipovna

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Osh State University

Kanyshay123@gmail.com

ORCID: 0009-0000-2858-6865

Исакова Таалайкан Жумабаевна

Исакова Таалайкан Жумабаевна

Isakova Taalaykan Zhumabaevna

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Osh State University

Taalaykan_isakova@mail.ru

ORCID: 0009-0002-3188-1421

Кудайбердиева Элнура Омурбековна

Кудайбердиева Элнура Омурбековна

Kudaiberdieva Elnura Omurbekovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

nihaoelnura@mail.ru

ORCID: 0009-0005-6517-1876

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ САЛЫШТЫРЫП ОКУТУУ (A1, A2 ДЕҢГЭЭЛИ)

Аннотация

Маанилүүлүк. Бул изилдөө кыргыз тилин экинчи тил катары баштапкы деңгээлдерде (A1–A2) окутуунун методикасына, салыштырма (контрастивдик) ыкманы колдонууга арналган. Иштин актуалдуулугу Кыргызстандын билим берүү мекемелерине мүнөздүү көп тилдүү чөйрөдө мамлекеттик тилди окутуунун натыйжалуу ыкмаларына болгон муктаждыктын өсүшү менен шартталат. Өзгөчө көңүл эне тили орус же башка тил болгон үйрөнүүчүлөргө бурулуп, бул тил аралык интерференцияны жана типологиялык айырмачылыктарды эске алууну талап кылат. Изилдөөнүн максаты тил системаларын салыштырма талдоонун негизинде A1–A2 деңгээлдеринде кыргыз тилин окутуунун натыйжалуу моделин иштеп чыгуу жана негиздөө. Иште кыргыз тилинин фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрү орус тили менен салыштырылып каралып, үйрөнүүчүлөрдө пайда болгон типтүү кыйынчылыктар аныкталып, аларды жоюунун жолдору сунушталат. Изилдөөнүн алкагында илимий адабияттарды талдоо, тилдик көрүнүштөрдү салыштырма талдоо, педагогикалык байкоо жана окутуунун практикалык тажрыйбасын жалпылоо ыкмалары колдонулду. Изилдөөнүн жыйынтыгында тилдик түзүлүштөрдү салыштырууга таянган, негизги сүйлөө көндүмдөрүн (утуп түшүнүү, сүйлөө, окуу жана жазуу) калыптандырууга багытталган көнүгүүлөр жана тапшырмалар системасы сунушталды.

Ключевые слова: кыргыз тили экинчи тил катары, салыштырма окутуу, A1–A2 деңгээли, коммуникативдик компетенция, интерференция, окутуу методикасы, баштапкы деңгээл, көп тилдүү чөйрө.

Кыргызский язык как второй: сопоставительное обучение (уровни a1, a2)

Kyrgyz as a second language: comparative teaching (a1–a2 levels)

Аннотация

Актуальность. Данное исследование посвящено методике преподавания кыргызского языка как второго на начальных уровнях владения (A1–A2) с применением сопоставительного (контрастивного) подхода. Актуальность работы обусловлена растущей потребностью в эффективных методах обучения государственному языку в условиях многоязычной среды, характерной для образовательных учреждений Кыргызстана. Особое внимание уделяется обучающимся, для которых родным языком является русский или другой язык, что требует учета межъязыковой интерференции и типологических различий. Цель исследования заключается в разработке и обосновании эффективной модели обучения кыргызскому языку на уровнях A1–A2 на основе сопоставительного анализа языковых систем. В работе рассматриваются фонетические, лексические и грамматические особенности кыргызского языка в сравнении с русским языком, выявляются типичные трудности, возникающие у обучающихся, и предлагаются пути их преодоления.

Abstract

Relevance. This study focuses on the methodology of teaching Kyrgyz as a second language at the beginner levels (A1–A2) using a comparative (contrastive) approach. The relevance of the research is обусловлена the growing demand for effective methods of teaching the state language in a multilingual environment typical of educational institutions in Kyrgyzstan. Particular attention is paid to learners whose first language is Russian or another language, which necessitates consideration of cross-linguistic interference and typological differences. The aim of the study is to develop and substantiate an effective model for teaching Kyrgyz at the A1–A2 levels based on a comparative analysis of language systems. The paper examines phonetic, lexical, and grammatical features of the Kyrgyz language in comparison with Russian, identifies typical learning difficulties, and proposes ways to overcome them. The research methodology includes the analysis of scientific literature, comparative analysis of linguistic phenomena, pedagogical observation, and generalization of teaching experience.

Ачык сөздөр: кыргызский язык как второй, сопоставительное обучение, уровни A1–A2, коммуникативная компетенция, интерференция, методика преподавания, начальный уровень, многоязычная среда.

Keywords: Kyrgyz as a second language, comparative teaching, A1–A2 levels, communicative competence, interference, teaching methodology, beginner level, multilingual environment.

Киришүү

КРнын Президентинин 2013-жылдын 1-июлундагы №155 токтомунун негизинде “Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө” жарлыгына ылайык, “Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы” 2014-жылы иштелип чыккан. Аталган программа кыргыз тилин эне тил катары окутуп-үйрөтүүнүн максат-милдеттерин аныктап, аны негизги тил каражаты катары үйрөтүү милдетин койду. 1930-жылдары кыргыз тилин бөтөн тилдүү чөйрөдө окутуу проблемаларын алгачкылардан болуп изилдеген окумуштуулар катары И.А. Абрамов, Т. Актанов, К. Тыныстанов белгилүү. Алардын эмгектери бүгүнкү күнгө чейин илимий негиз болуп эсептелет.

Бүгүнкү күндө кыргыз тилин улуттук мектептерде окутуунун эң негизги максаты - окуучулардын оозеки кебин калыптандыруу жана аларды кыргыз тилинде эркин пикир алышууга үйрөтүү.

Кыргыз тилин башка улуттун өкүлдөрүнө окутуп-үйрөтүүдө чет тилдерин жана орус тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгууга В.А. Артемов, П.В. Беляев, В.А. Виноградов, Л.С. Выготский, И.А. Зимняя, Г.В. Костомаров, Е.И. Пассов, Г.В. Рогова, И.В. Рахманов сыяктуу окумуштуулар салым кошкон.

Орус тили менен кыргыз тилинин салыштырма грамматикасы боюнча И.А. Батманов, В.Д. Скирдов, Б.Ж. Ниязалиев, О.В. Захарова, А. Карыбаева эмгектенишкен. Ал эми кыргыз мектептеринде эне тилин окутууда окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу багытында А. Осмонкулов, Б. Өмүралиев, Б. Рысбекова, К. Сартбаев, С. Турусбеков, С. Үсөналиев, Ж.А. Чыманов, В.И. Мусаеванын илимий изилдөөлөрү маанилүү болуп саналат.

Өзбек мектептеринде кыргыз тилин окутуу көп тилдүү билим берүү системасынын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Орус тили эл аралык байланыш, илим-билим жана маданий алмашуу үчүн кеңири колдонулгандыктан, аны өздөштүрүү окуучулар үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Ошондуктан мектеп программаларында орус тилин үйрөтүүгө өзгөчө көңүл бурулуп, ал экинчи тил катары окутулат. Окутуу процессинде коммуникативдик ыкма негизги орунду ээлейт. Окуучулар сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу көндүмдөрүн биргелешип өнүктүрүшөт. Сабактарда диалогдор, ролдук оюндар, тексттер менен иштөө жана аудио-видео материалдар колдонулуп, тилди турмуштук кырдаалдарда пайдаланууга үйрөтүлөт. Бул ыкма окуучулардын тилге болгон кызыгуусун арттырып, практикалык жөндөмдөрүн бекемдейт. Ошондой эле грамматикалык жана лексикалык материал системалуу түрдө берилет. Окуучулар сөздөрдүн маанисин түшүнүү, сүйлөм түзүү жана туура жазуу эрежелерин өздөштүрүшөт. Бирок грамматиканы кургак теория катары эмес, сүйлөө практикасы менен айкалыштырып окутуу маанилүү болуп саналат. Бул алардын тилди эркин колдонуу жөндөмүн өнүктүрөт. Өзбек мектептеринде кыргыз тилин окутуу окуучулардын көп тилдүүлүгүн калыптандырып, алардын билим алуу жана кесиптик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Мындай билим берүү системасы окуучуларды заманбап коомдун талаптарына жооп берген, ар тараптуу өнүккөн инсан катары тарбиялоого өбөлгө түзөт. Өзбек мектептеринде кыргыз тилин окутуу билим берүү системасынын маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. Орус тили постсоветтик мейкиндикте кеңири колдонулган тил болгондуктан, аны билүү окуучуларга жогорку билим алууда, маалымат булактарына жетүүдө жана кесиптик мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүдө чоң артыкчылык берет

(Мирзахалова, 2023; Сайдахмедова, 2021). Ошондуктан ал мектептерде экинчи тил катары системалуу түрдө окутулат. Окутууда негизинен коммуникативдик жана интерактивдүү ыкмалар колдонулат. Окуучулар тилди практикалык кырдаалдарда колдонууга үйрөнүшөт: диалог түзүү, тексттерди талдоо, угуу жана түшүнүү көндүмдөрү өнүктүрүлөт. Мугалимдер аудио-видео материалдарды, оюн элементтерин жана топтук иштерди пайдаланып, сабакты кызыктуу жана натыйжалуу өткөрүүгө аракет кылышат.

Өзбек мектептеринде орус тилин окутуу боюнча окумуштуу-усулчулар катары Г.А. Абдурахмонов, А. Боробков, А. Маруфов, А. Нурманов, Г. Решитов, Ш. Шоабдурахмоновдордун эмгектерин, ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык проблемалары боюнча Б.А. Абдухамидова, А. Акматова, К.А. Биялиев, К. Дербишева, К. Добаев, К. Мирзахидова, С.К. Рысбаев, Г. Сагынбаева, К. Ураимов сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрүн айта кетүү зарыл.

Өзбек мектептери үчүн 6-класстын кыргыз тили окуу китеби (Абдувалиева жана Жороев, 2008) учурда белгилүү деңгээлде колдонулуп жатат.

Демек, кыргыз тилин өлкөдөгү башка улуттардын өкүлдөрүнө окутуу жана аны улуттар аралык байланыш куралы катары үйрөтүү менен бирге, кыргыз элинин тилдик баалуулуктарын жайылтуу милдети да жүктөлдү. Андыктан өзбек тайпаларындагы студенттерге кыргыз тили сабактарында тилдик билимди гана арттырбастан, алардын кебин өстүрүү, туура жана так сүйлөөгө үйрөтүү, ошондой эле кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, үрп-адатын жана каада-салтын салыштыруу аркылуу окутуу эмгектин маанилүү багыты болуп саналат.

2. Изилдөөнүн методологиясы

Бул изилдөөдө кыргыз тилин экинчи тил катары А1 жана А2 деңгээлдеринде окутуунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында илимий-педагогикалык жана лингвометодикалык ыкмалар колдонулду. Изилдөөнүн теориялык негизин тилди экинчи тил катары окутуу методикасы, коммуникативдик окутуу ыкмасы жана салыштырма-типологиялык талдоо түздү. Кыргыз жана өзбек тилдеринин грамматикалык жана лексикалык өзгөчөлүктөрү салыштырылып, окутуу процессинде пайда болгон окшоштук жана айырмачылыктар талданды. Ошондой эле теориялык анализ, салыштыруу, байкоо, эксперименттик ыкмалар колдонулду. Изилдөөнүн материалы болуп кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу боюнча окуу китептери, методикалык колдонмолор, А1–А2 деңгээлиндеги тапшырмалар жана студенттердин практикалык ишмердүүлүгү саналат. Изилдөөнүн максатына жетүү коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга багытталган окутуу тапшырмаларын иштеп чыгып, алардын натыйжалуулугун практикалык сабактарда текшерүү аркылуу ишке ашырылды.

3. Жыйынтыктар жана талкуу

А1 деңгээли (баштапкы деңгээл). Өзүң жөнүндө сүйлө: «Сен кимсиң? Сен кайдансың?» Окуучу өз аты-жөнүн, жашын, кайдан экенин 2–3 сүйлөм менен айтат. Үй-бүлө тууралуу сүйлөшүү: «Сенин үй-бүлөңдө кимдер бар?» Окуучу үй-бүлө мүчөлөрүн жөнөкөй сүйлөмдөр менен тааныштырат. Күнүмдүк буюмдарды ата: Сүрөттөн буюмдарды атап чыгуу (китеп, стол, телефон ж.б.).

А2 деңгээли (баштапкыдан жогору деңгээл). Дүкөндө сүйлөшүү диалогу, сатып алуучу жана сатуучу ортосундагы жөнөкөй сүйлөшүү (баа суроо, товар алуу). Күн тартибин айтып

берүү: окуучу өзүнүн бир күндүк иш-аракетин (эртең менен, түштө, кечинде) айтып берет. Жөнөкөй кырдаалдык диалог: дарыгерге баруу, жол сурап билүү, класста суроо берүү сыяктуу кырдаалдарды роль ойноо аркылуу аткаруу.

Окутуунун мазмуну өз ара байланыштагы төмөнкү маселелерди камтыйт: 1. *Окуу планы*; 2. *жумушчу программасы*; 3. *Окуу китеби*.

Кыргыз тили менен өзбек тилин кээ бир учурда салыштырып окутууда жакшы жыйынтык берет. Мисалы, этиш сөздөрүн салыштырып өтүү аркылуу студенттердин кебин өстүрүүдө эффективдүү жолдорун аныктап алсак болот.

Өзбек жана кыргыз тилиндеги этиш (фeyл) сөз түркүмү грамматикалык түзүлүшү боюнча көп жагынан окшош, 1-табл. Мисалы, өзбек тилинде этиштер да жак (шахс), сан боюнча өзгөрөт. Кыргыз тилиндегидей эле өзбек тилинде да этиштин үч жагы бар (озирги зомон, утгон зомон, келаси зомон).

1- таблица. Өзбек жана кыргыз тилиндеги этиш сөз түркүмүнүн грамматикалык түзүлүшү боюнча окшоштугу.

№	Кыргыз тилинде	Өзбек тилинде
1.	Мен бардым	Мен бордим
2.	Сен (сиз) бардың (бардыңыз)	сен (сиз) бординг (бордингиз)
3.	Ал барды	у борди
4.	Мен бара жатам	Мен борябман
5.	Сен (сиз) бара жатасың (бара жатасыз)	Сен (сиз) борябсан, боряпсиз
6.	Ал бара жатат	У борябди
7.	Мен бара жатам	Мен бораман
8.	Сен (сиз) бара жатасың (бара жатасыз)	Сен (сиз) борасаң
9.	Ал барат, сен (сиз) барасың (барасыз),	У боради (борасиз)

Суроолору да бирдей берилет, Мисалы, өткөн чакка – нима килди? – эмне кылды? Учур чакка – нима килибди? – Эмне кылып жатат? – келер чакка – нима кылади? – эмне кылат? ж.б.

Негизинен этиштин категорияларынын ичинен жак, чак категорияларын грамматикалык таблицалардын негизинде салыштырып үйрөтүү бир топ ийгиликтердин жаралышына шарт түзөрүн практика көрсөттү. Студенттердин теориялык билимдерин бекемдөө, системага салуу үчүн сунуш кылынган таблицаларды сабакта пайдалануу жакшы натыйжа берери практикада аныкталды.

Транспозициялык көрүнүштөрдү талдоодо эки тилдеги фактылардын окшоштук жактары (Ильяшенко, 1970) жана алардын интерференциялык көрүнүштөрү каралды. Өткөн чактын маанилери эки тилде тең бирдей экени, анын түзүлүшү, мүчөлөрдүн кошулуу тартиби жана этиш сөздөрдүн кызматтары окшош экени белгиленди. Ошондой эле өткөн чак формасынын кыргыз тилинде “экен”, “эмес” деген көмөкчү этиштер аркылуу жасалышы, жак мүчөлөрдүн бирдей формада келиши өзбек тилинде да кайталанары аныкталды. Мындан тышкары, келер чак формалары да кыргыз жана өзбек тилдеринде окшоштук белгилерге ээ. Мисалы, өзбек тилиндеги *аник келаси замон фeyл* жана *гумон келаси замон фeyл* формалары кыргыз тилиндеги келер чак категориясына салыштырылды. Жалпысынан, эки тилдеги

транспозициялык жана интерференциялык көрүнүштөр окшош грамматикалык фактылардын негизинде талданды.

Лексиканы окутууда синоним, антоним, омонимдердин да окшоштук жактары бар.

Синонимдер – айтылышы, тыбыштык түзүлүшү жагынан ар башка болгону менен мааниси жагынан бири-бирине өтө жакын болот.

Синонимлар бир умумлаштирувчи, бирлаштирувчи маънога эга, аммо маъно нозикликлари билан фаркланувчи хамда талаффузи, ёзилиши хар хил булган маънодош сузлардир.

2- таблица. Лексиканы окутууда синоним, антоним, омонимдердин да окшоштук жактары.

№	Кыргыз тилинде	Өзбек тилинде
1.	Бет, жүз, ажар	Бет, юз, чехра, афт, башара
2.	Мамлекет, өлкө	Давлат, улка, ватан
3.	Карышкыр, бөрү	Бори, кашкир
4.	Сулуу, кооз, чырайлуу, татынакай	Чиройли, гозал
5.	Акылдуу, эстүү	Акилли, естлик, билимдон
6.	Дос, жолдош, курбу, курдаш	Дуст, дугона, урток, биродар, ошна, огайни, жора
7.	Баатыр, эр жүрөк	Ботир, довюрак
8.	Күчтүү, палван	Кучлик, полвон

Кыргыз тилинде синоним сөздөр маанилик катышына карай төмөнкүдөй болуп бөлүнсө:

- 1) Толук синонимдер
- 2) толук эмес синонимдер
- 3) Контексттик синонимдер

Ал эми өзбек тилинде:

- 1) Толук синонимдер
- 2) Маанилүү синонимдер
- 3) Шарттуу синонимдер болуп бөлүнөт.

Омонимдер – айтылышы да, жазылышы да окшош, бирок маанилери ар башка болгон сөздөр, 3-табл.

Омонимлар талаффузи ва ёзилиши бир хил, маънолари хар хил булган шаклдош сузлардир (Абдурахмонов ж.б., 1992).

3- таблица. Кыргыз жана өзбек тилдериндеги омонимдердин айырмасы.

№	Кыргыз тилинде	Өзбек тилинде
1.	Ат (ысым, жылкы,ок чыгаруу)	От (исм) ва от (иш хайвони)
2.	Сыр (быштак,жашыруун сыр)	Сир (пишлок, сир саклаш)
3.	Чач (адамдын чачы, нерсени чачуу)	Соч (пулни соч, одамни сочи)
4.	Уч (асманга уч, нерсенин учу)	Уч (ракам уч, осмонга уч, дарахтнинг учи)
5.	Өт (адамдын же жаныбардын органы, суудан өт)	От (одамнинг организими,сувдан сакраб отиш)
6.	Жаз (мезгил, дептерге жаз)	Ёз (дафтарга ёз, ёз фасли)

7.	<i>Баш (аскер башы, суунун башы, жумуштун башы ж.б.)</i>	<i>Бош (одамни, ишининг, сувнинг)</i>
8.	Күчтүү, палван	Кучлик, полвон

Көп маанилүү сөздөрдүн ар бир мааниси өз алдынча сөз болуу касиетине ээ эмес. Сөздөрдүн лексикалык маанилери канчалык көп болгондугуна карабастан, алар ошол сөздүн семантикалык варианттарын гана түзө алат. Көп маанилүүлүктүн омонимиядан болгон принципалдуу айырмасы мына ушунда (Абдулдаев, 1998).

Буга мисал катары жогоруда көрсөтүлгөндөй кыргыз тилинде **баш** деген сөздүн мааниси өзбек тилинде да бир катар башка маанилери да чогуусу менен бир гана семантикалык топту түзөт.

Демек, мунун ар бир мааниси өз алдынча сөз катары эсептелбестен, бир гана семантикалык жактан өз ара байланышып турган варианттары болуп саналат.

Эгер мындай маанилер түпкү семантикалык байланышын жоготуп, ар бири айрым-айрым сөз болуу даражасына жетише алса, анда алар омонимдерге айланып кетиши да толук мүмкүн.

Мааниси жагынан бири-бирине карама-каршы болгон сөздөр антонимдерге кирет. Антонимлар бир-бирига зид, карама-карши маъно билдирувчи сузлардир.

4-таблица. Кыргыз жана өзбек тилдериндеги антонимдердин айырмасы.

№	Кыргыз тилинде	Өзбек тилинде
1.	Жакшы - жаман	Яхши - ёмон
2.	Ак - кара	Ок - кора
3.	Аз - көп	Оз - куп
4.	Жаз - кыш	Ёз - киш
5.	Кубануу - капалануу	Хурсанд - хафа
6.	Кел - кет	Келмок - кетмок
7.	Катык - жумшак	Каттик - юмшок
8.	Чоң - кичине	Катта - кичик
9.	Күн - түн	Кун - тун

Кыргыз жана өзбек тилинде антонимдер маанилик жактан төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

- 1) толук антонимдер;
- 2) жарым антонимдер;
- 3) контексттик антонимдер.

Кыргыз жана өзбек тилдери түрк тилдер үй-бүлөсүнө кирип, тарыхый жактан жакын болгондуктан окшоштуктары көп. Экөө тең агглютинативдүү тилдер болуп, сөздөргө кошумчалар жалгануу аркылуу грамматикалык маанилер берилет. Бирок кыргыз тили көбүнчө кыпчак тобуна, ал эми өзбек тили карлук тобуна киргендиктен, алардын өнүгүшүндө айрым айырмачылыктар пайда болгон.

Грамматикалык жактан кыргыз тили үндөшүү мыйзамына (сингармонизмге) катуу баш ийет, башкача айтканда, сөздөгү үндүүлөр бири-бирине шайкеш келет. Өзбек тилинде болсо бул мыйзам толук сакталбайт, айрыкча шаардык диалектилерде үндөшүү алсызыраак байкалат. Ошондой эле кыргыз тилинде алты жөндөмө так сакталса, өзбек тилинде айрым формалары жөнөкөйлөштүрүлгөн же башкача колдонулат.

Лексикалык өзгөчөлүктөрүнө токтолсок, кыргыз тилинде байыркы түрк сөздөрү көбүрөөк сакталган жана көчмөн турмуш менен байланышкан сөздөр арбын. Өзбек тилинде болсо парсы жана араб тилдеринен кирген сөздөрдүн үлүшү жогору, бул анын тарыхый маданий байланыштарына байланыштуу. Ошондуктан айрым түшүнүктөр эки тилде ар башка сөздөр менен берилет же маанилик айырмачылыктарга ээ болот.

Жалпысынан алганда, кыргыз жана өзбек тилдери орток негизге ээ болгону менен, грамматикалык түзүлүшүндө жана сөз байлыгында өзүнө таандык өзгөчөлүктөрдү сактап калган. Бул тилдерди салыштырып үйрөнүү студенттердин тилдик компетенциясын жогорулатып, түрк тилдеринин жалпы мыйзамченемдүүлүктөрүн терең түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Кыргыз тили сабагында тексттер менен иштөөдө кыргыз элинин каада-салтын, үрп-адатын үйрөтүү – окуучулардын тилдик жана руханий өнүгүүсүн айкалыштырган маанилүү багыт. Мугалимдер тексттерди тандоодо элдик оозеки чыгармачылыкка, макал-лакаптарга, жомокторго жана салттык турмушту чагылдырган чыгармаларга басым жасоосу зарыл. Мындай материалдар окуучуларга тилди гана эмес, улуттук баалуулуктарды да терең түшүнүүгө шарт түзөт. Сабак учурунда текстти окуп түшүнүү менен катар талдоо иштери да жүргүзүлүшү керек.

Студенттер тексттеги каада-салттардын маанисин, алардын келип чыгышын жана бүгүнкү күндөгү ордун талкуулашат. Суроо-жооп, топтук иш, ролдук оюндар аркылуу окуучулар активдүү катышып, салттарды турмуштук мисалдар менен байланыштырууга үйрөнүшөт. Бул ыкмалар алардын кызыгуусун арттырып, билимди бекемдөөгө жардам берет. Ошондой эле практикалык иш-чаралардын ролу чоң. Мисалы, окуучуларга салттык жөрөлгөлөрдү сахналаштыруу, улуттук майрамдар тууралуу долбоор даярдоо же улуу муун өкүлдөрү менен маек уюштуруу сунушталат. Бул иш-аракеттер окуучулардын изилдөө жөндөмүн өнүктүрүп, каада-салттарды жандуу түрдө өздөштүрүүсүнө шарт түзөт. Тексттер менен иштөө аркылуу кыргыз элинин үрп-адатын үйрөтүү окуучулардын тилдик компетенциясын гана эмес, алардын улуттук аң-сезимин, адеп-ахлактык сапаттарын да калыптандырат. Мындай ыкма билим берүүнүн сапатын жогорулатып, жаш муундун өз маданиятына болгон урмат-сыйын бекемдейт.

Студенттердин рухий калыптануусун коомдук шарттарга ылайыктап жүргүзүү, улуттук салттар менен жалпы адамзаттык баалуулуктарды бирдикте алып жүрүү идеялары дүйнөлүк жана биз мурда таянып келген советтик, ошондой эле кыргыз педагогика илиминде бир топ терең изилденгендигин белгилөөгө тийишпиз. Студенттердин рухий калыптануусу коомдук шарттар менен тыгыз байланышта ишке ашат. Студенттердин рухий калыптануусун коомдук шарттарга ылайык жүргүзүүдө улуттук салттар менен жалпы адамзаттык баалуулуктарды бирдикте кароо негизги принцип болуп саналат. Бул эки багыттын өз ара айкалышы жаштарды маданияттуу, билимдүү жана руханий жактан жетилген инсан катары тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Азыркы мезгилде билим берүү системасы студенттерди кесиптик жактан гана эмес, руханий-адептик жактан да өнүктүрүүгө багытталууда. Коомдун өнүгүү талаптары жаштардан жоопкерчиликти, өз алдынча ой жүгүртө алган жана моралдык принциптерди сактаган инсан болууну талап кылат. Бул процессте улуттук салттар менен үрп-адаттар маанилүү тарбиялык булак болуп эсептелет. Студенттер элдик баалуулуктар аркылуу өз элинин тарыхын, маданиятын жана дүйнө таанымын тереңирээк түшүнөт.

Салттык мурас инсанды коомго жакындатуу менен бирге, анын руханий дүйнөсүн байытып, улуттук өзүн-өзү андоосун күчөтөт. Ошол эле учурда жалпы адамзаттык баалуулуктарды өздөштүрүү да маанилүү орунду ээлейт. Салттык мурас студенттерди тарбиялоодо маанилүү руханий жана маданий негиз болуп эсептелет. Ал элдин тарыхын, үрп-адатын, каада-салтын жана баалуулуктарын камтып, жаш муунга улуттук аң-сезимди калыптандырууга жардам берет.

Студенттер салттык мурас аркылуу өз элинин маданиятын терең түшүнүп, ага болгон урмат-сыйын арттырышат. Салттык мурастын негизинде тарбияланган студенттерде адеп-ахлактык сапаттар, улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо, жоопкерчилик жана мекенчилдик сезимдер калыптанат.

Элдик оозеки чыгармалар, каада-салттар жана улуттук оюндар аркылуу студенттер коомдук жүрүм-турумдун үлгүлөрүн өздөштүрүшөт. Бул алардын коомго пайдалуу, маданияттуу инсан болуп жетилишине өбөлгө түзөт. Салттык мурас студенттердин дүйнө таанымын кеңейтип, жалпы адамзаттык баалуулуктар менен айкалышкан тарбия берүүгө шарт түзөт. Улуттук салттарды заманбап билим берүү менен айкалыштыруу аркылуу студенттерде өздүгүн сактоо менен бирге глобалдык коомдо жашай билүү жөндөмү өнүгөт. Натыйжада, салттык мурас студенттерди ар тараптуу өнүккөн, аң-сезимдүү инсан катары тарбиялоодо чоң роль ойнойт.

Адам укуктары, адилеттүүлүк, толеранттуулук, тынчтык жана эмгекке болгон сый-урмат сыяктуу принциптер студенттердин дүйнөлүк коомчулуктагы ордун аныктайт. Бул баалуулуктар улуттук маданият менен айкалышканда, гармониялуу өнүккөн инсан калыптанат.

Сабактарда текстти талдоо учурунда эң көп жумуштар ошол тексттеги кыргыз тилин үйрөнүүгө жумшалат, демек монологдук жана диалогдук кептерди талдоо, автордун баяндоо, ой жүгүртүү сүрөттөө стилдерин аңдап билүү, ыр түзүлүшүн анализдөө, чыгарманын тилин ар тараптан изилдөө, өзбек, кыргыз тилине которуу жана котормолорду салыштыруу, тааныш эмес сөздөрдүн лексикалык маанилерин ачуу, сүйлөмдөрдүн стилистикалык түзүлүшүн байкоо сыяктуу тилдик жумуштар көп жүргүзүлөт (Муратов, 2004).

Текстти талдоо аркылуу окуучулар мазмунду түшүнүп гана тим болбостон, автордун оюн, максатын жана көз карашын да аңдап билишет. Бул процесс студенттердин сөз байлыгын кеңейтүүгө, туура сүйлөөгө жана жазууга жардам берет. Текстти талдоо учурунда студенттер тексттин темасын, негизги идеясын, каармандарын жана окуялардын өнүгүшүн аныктоого үйрөнүшөт. Ошондой эле көркөм каражаттарды, тилдик өзгөчөлүктөрдү жана стилистикалык ыкмаларды байкоо аркылуу тексттин терең маанисин ачууга аракет кылышат. Мугалим туура багыт берип, суроолорду коюу менен студенттердин аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Мындан тышкары, текстти талдоо окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн жана сынчыл көз карашын калыптандырат. Алар текстке карата өз пикирин билдирип, аны далилдер менен негиздөөгө үйрөнүшөт. Бул көндүмдөр келечекте ар кандай маалыматты талдап, туура чечим кабыл алууга жардам берет.

Көркөм текстти өзбек студенттеринин кабыл алуусун жаратууда жана тилдик маданият таануусун өнүктүрүүдө интерпретациянын орду чоң. Турмуштун көп кырдуулугу сыяктуу эле адабий-көркөм тексттин мааниси, маңызы да көп түрдүү. Көркөм текст өзбек студенттеринин кыргыз тилин кабыл алуусунда маанилүү дидактикалык каражат болуп саналат. Ал тилди табигый, эмоциялык жана контексттик формада берүү аркылуу студенттердин тилдик материалды жеңил түшүнүшүнө шарт түзөт. Айрыкча баштапкы деңгээлде көркөм тексттер

жөнөкөй лексика жана кыска сүйлөмдөр менен берилсе, студенттердин окуп түшүнүү жана тилди кабыл алуу жөндөмү активдүү өнүгөт.

Мындан тышкары, көркөм тексттер студенттердин тилдик маданият таануусун калыптандырууда да чоң роль ойнойт. Анда кыргыз элинин салт-санаасы, үрп-адаты, турмуш образы, баалуулуктары чагылдырылып, студенттер эки элдин маданий өзгөчөлүктөрүн салыштырып үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Бул процесс маданият аралык коммуникацияны өнүктүрүп, студенттердин дүйнө таанымын кеңейтет.

Ошондой эле көркөм текст менен иштөө студенттердин эстетикалык сезимин, тилге болгон кызыгуусун жана окуу мотивациясын жогорулатат. Текстти талдоо, мазмунун кайра айтып берүү жана каармандардын аракеттерин баалоо сыяктуу тапшырмалар аркылуу студенттерде сынчыл ой жүгүртүү жана сүйлөө көндүмдөрү калыптанат. Натыйжада көркөм текст тил үйрөтүүнүн гана эмес, жалпы маданий-тарбиялык процесстин да маанилүү бөлүгү болуп калат.

Текстти, анын маанисин ар бир студент индивидуалдуу кабылдайт. Бирөө окуп келе жатып, бир жерине келгенде бырс күлүп жиберсе, экинчиси ал жерден мыйыгынан жылмайып гана өтүп кетиши мүмкүн, үчүнчүсү болсо мостоюп гана кабылдайт.

Каада-салт, үрп-адат, ырым-жырым маселелеринин айрым жактары терең теориялык изилдөөнү, жер-жерлерде топтолгон практикалык оң тажрыйбаларды үйрөнүп, жалпылоону жана аларды кеңири жайылтууну, ошондой эле кошумча далилдөөнү талап кылат (Мурзакметов, 2005; Тагаева жана Джалалов, 1999).

В. Г. Белинскийдин айтымында, «Каада-салт узак жылдар бою элдин сынынан өтөт. Өз доорунда ардакталып, ата-бабадан урпакка мурас катары, уруктан урукка, урпактан урпакка жетет. Алар элдин сырткы бейнеси болуп эсептелет. Ансыз элдин маданий мурастары сакталбайт».

Адамдардын коомдук жүрүм-турумунун жана коомдук мамилелеринин туруктуу нормалары гана салтка айланат. Салттар да ошондой эле өтө туруктуу болот. Эзелки доордо пайда болгон каада-салттар сакталып, кийинки муундарга өтүп келет.

Бул ишибизде студенттердин үрп-адат, салт-санаа жөнүндөгү калыптануусундагы ой жүгүртүүлөрүнө кайрылууга туура келет.

Студенттерге текст иштетүүдө «Манас» эпосундагы эл тарабынан абдан күтүү менен кабыл алынган каармандардын бири - «Кошойдун батасы» деген текст таркатылып, аны 15 мүнөт ичинде окуп чыгуу сунуш кылынат. Текстти окуп чыккандан кийин, Кошойдун жана элдик баталарды өзбек элиндеги баталар менен салыштыруу тапшырмасы берилет.

Кошойдун батасы

Кошойдун батасы кыргыз баталарынын эң нарктуусу катары каралат. Бул Манас баатырдын тукумун улоого, Манастын жолун жолдоочу тарыхый адамдын дүйнөгө келишине байланыштуу айтылып келет. Бул батанын берилүү ыңгайы Каныкейдин уздук өнөрүнө да байланыштуу. Атап айтканда, Кошой баатыр жер бетинде адам калбай келген «Көкөтөйдүн ашындагы» өтө чоң күрөш майданында күрөшкө чыгууга ылайыктуу шым табылбай калганда, Каныкей жасаган кандагай шым Кошой дөөнү ыраазы кылат.

Мына ошол уздукка ыраазы болгон Кошой алакан жайып, бала көрбөй жүргөн Каныкейге бата берет. Анда ар улуттан, ар динден чогулган майдандагы элдин баары бирге «оомийин» деп, батага кошулушат:

Эгемден сурап баланы,
Тизеси жерге бүгүлүп,

Катагандын Кошойго
 Тимеле жеңең жүгүнүп,
 Көрө коюп жеңеңди.
 Кан Кошой бата бергени,
 Капыр менен мусулман.
 Кошо бата бергени.
 Кыдыра кырчын тал болсун,
 Кырга чыга бергиче,
 Семетейге кылуучу кудай жар болсун
 Бу Семетей эр болсун!
 Кара кулак шер болсун!
 Эңкейиштен эр сайсын.
 Эченди катар бир сайсын!
 Телегейи тең болсун,
 Теңиз Манас тукуму.
 Атасындай шер болсун!
 Белеске күйгөн от болсун,
 Бет алган душман жок болсун.
 Оомийин деп кол жайып,
 Кошой бата бергени,
 Капыр менен мусулман,
 Ырымы мындай экен деп
 Кошо бата бергени,
 Жер дүнгүрөп калганы.(С.Каралаев. Манас эпосу, Ф “Кыргызстан,

1986,46 б.)

Аллоҳим, пиру пояннга етказсин,
 Йўлингни очик, умрингни узун қилсин.
 Болага давлат, элга кут-береке берсин,
 Ниятингни тўғри, ишингни омадли қилсин
 Алпомиш ва Байбўри учун презентацион бата (дуо)

Аллоҳ Байбўри отага сабр берсин,
 узок йил кутган тилагини ижобат қилсин.

Алпомиш баҳодирга куч-қувват берсин,
 йўлини очиб, эл-юртни ҳимоя қилишга насиб этсин.

Юртига тинчлик, халқига бахт берсин,
 душман устидан ғалаба ато этсин.

Отанинг дуоси ўғлида рўёбга чиксин,
 номи эл орасида абадий яшасин.

Бул эки улуттун бата-тилектери эки башка тилде жазылганы менен мазмуну жактан жакын, экөө тең адамдын бактысын, эл үчүн пайдасын, душманга каршы кайратын жана улуу тилектин ишке ашышын каалайт. Кыргызча текстте эпикалык көркөмдүк басымдуу болсо,

өзбекче текстте дуа-каалоо формасы күчтүү. Экөөнү салыштыруу түрк элдеринин руханий дүйнөсүндөгү жалпы салттык негизди даана көрсөтөт.

Кыргыз эли менен өзбек элинин түшүнүгүндө бата бул - демге дем кошуп, кубатка шыкак берип, жан дүйнөнү аруулаган улуу сөз.

“Бата менен эл көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт”, “Атандан бото калбасын, бата калсын” деп байыркы кыргыз элинде жалпы мусулмандарда батага абдан терең маани беришип, кадыр тутушат.

Тирүүлүктүн башталгандан, оо дүйнө узаганга чейинки бардык баскычтары бата менен коштолуп, мусулман баласынын түшүнүгүндө жашоосу бата менен ирээттелип турган. Тестиерлер, өспүрүмдөр бата алсам экен деп улуулардын атын алып, колуна суу куюп, кызматын кылганга дилгир болсо, келиндер жүгүнүп, тергеп, атайылап кийимин тигип берип батага арзышкан.

“Өргөөңөр башка,
Казаныңар ашка толсун!
Төрүңөр кенен болсун,
Оокатыңар белең болсун,
Үйүңөр кутту болсун –деп жаңы өргөө көтөрүп, үйгө киргизгенде бата беришчү экен.

Ал эми жаш жубайларга:
“Баш алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырысыңарга эр бала сүйгүлө,
Кызыгыңарга кыз бала сүйгүлө.
Кайгыланбай каткырып, кол кармашып жүргүлө”

Бата экиге бөлүнөт. Ак бата жана тескери бата болуп. Тескери батадагы (каргыштагы) суук сөздөр адамдын жүрөгүн зыркыратып сөөктөн өтөт.

Касымалы Жантөшевдин “Курманбек драмасынан Тейитбек хандын келини Айганышка берген тескери батасын мисал келтирсек. Тейитбек алаканын жайып тескери жайып:

Көрүңдүн болот найзасы,
Мага эмес, мага эмес....
Курманбектин жүрөгүн,
Силерге кесир болсун.
Тешсин жаралап.
Кыргыздын кызы күң,
Булак болуп кара кан,
Катыны жесир болсун!

- Агып турсун салаалап!...Оомийин! (Курманбек: Пьесалар, повесттер. - Ф.: Мектеп, 1979. - 224 б.)

Бул сөздөрдү карасак, кыргыздардын жашоо-турмушунда кандай нарктардын керектигин, эмнелерди баалап турганын, ал эми кандай жоруктардын жаман экенин, эмнелердин “болбостугун” билип алабыз.

Кыргыздар менен өзбектердин каада-салт, ырым-жырым, ишенимдери, маданияты дээрлик окшош болгондугу менен жакындыкты сездирет.

Педагог тексттер менен иштөөдө өзүнүн чыгармачылыгына жараша, аудиториялык шартты эске алуу менен методикалык ар түрдүү ыкмаларды колдонуу менен сабакты жандуу өтүп алса болот. Мисалы: топторго бөлүп, чынжыр, ББкБ, кластер, Венндин диаграммасын, инсерт стратегиясы, суроолордун негизинде салыштыруу менен талкуу, тест алуу формасын, эссе жаздыруу ж.б. менен теманы бышыктап алсак болот.

Корутунду

Бул изилдөө кыргыз тилин экинчи тил катары А1–А2 баштапкы деңгээлдеринде окутуунун методикалык негиздерин салыштырма (контрастивдик) ыкманын алкагында талдоого багытталган. Жүргүзүлгөн талдоонун натыйжасында тилдер аралык интерференциянын окуу процессине олуттуу таасир тийгизери аныкталып, аны азайтууда салыштырма ыкманын натыйжалуу каражат экени белгиленди.

Кыргыз жана өзбек тилдеринин фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык түзүлүштөрүн салыштыруу аркылуу окуучулар үчүн мүнөздүү болгон негизги кыйынчылыктардын булактары такталды. Бул кыйынчылыктар өзгөчө үндүү тыбыштардын гармониясы, сүйлөмдөгү сөз тартиби жана грамматикалык мүчөлөрдү туура колдонуу менен байланыштуу экени көрсөтүлдү. Изилдөө учурунда иштелип чыккан көнүгүүлөр жана тапшырмалардын системасы окуучулардын угуу, сүйлөө, окуу жана жазуу сыяктуу негизги тилдик көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөрү аныкталды.

Салыштыруу ыкмасы тилдик материалды аң-сезимдүү өздөштүрүүгө көмөктөшүп, коммуникативдик компетенцияны жогорулатат жана каталардын деңгээлин төмөндөтөт. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда салыштырма ыкманы колдонуу көп тилдүү билим берүү чөйрөсүндө окутуунун сапатын жогорулатууга жана эффективдүү окутуу моделин калыптандырууга мүмкүнчүлүк берери негизделди.

Колдонулган адабияттар

1. Абдувалиева, Б., Жороев, Т. (2008). 6-класстын кыргыз тили окуу китеби,
2. Абдулдаев, Э. (1998). *Азыркы кыргыз тили*. Бишкек, Кыргызстан: Кыргызстан.
3. Абдурахмонов, Х., Рафиев, А., Шодмонкулова, Д. (1992). *Ўзбек тилининг амалий грамматикаси*. Тошкент: Ўқитувчи.
4. Жантөшев, К. (1979). *Курманбек: Пьесалар, повесттер*. Ф.: Мектеп.
5. Ильяшенко, Т.П. (1970). *Языковые контакты: на материале славяно-молдавских отношений. Краткий очерк*. Москва, Россия: Наука.
6. Каралаев, С. (1986). Манас эпосу. Ф: “Кыргызстан”.
7. Мирзахалова, Г.У. (2023). Особенности преподавания русского языка в школах Узбекистана. *Science and Education*, 4 (4), 1101-1106.
8. Муратов, А. (2004). *Окуучулардын адабий-теоретикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору*. Бишкек, Кыргызстан: Илим, 241.
9. Мурзакметов, А. (2005). *Кыргыз ырым-жырымдары*. Ош.
10. Сайдахмедова, Д.Х. (2021). Особенности преподавания русского языка в учреждениях общего среднего образования с узбекским языком обучения. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(9), 206–209.
11. Тагаева, З., Джалалов, Е.Ю. (1999). *Грамматикалык терминдердин кыргызча-өзбекче-орусча сөздүгү*. Ош.